

Criminological Perspectives of the Supreme Leader

Mohammad Ali Haji-Dehabadi¹

Mohammad Reza Eftekhari Arbabi²

(Received on: 2023-12-31; Accepted on: 2024-03-08)

Abstract

Crime and social deviance have existed alongside humanity and social life since their inception, making them a subject of study across various disciplines. Religious teachings have also addressed the causes of crime and effective ways to combat it. Muslim thinkers, drawing from religious teachings and their lived social experiences, have offered insights on this matter. The Supreme Leader, as a religious intellectual with extensive experience in executive positions and leadership of the Islamic community, has also expressed his views on crime and deviance. This study examines the criminological perspectives of the Supreme Leader. The research follows a descriptive-analytical method, with data collected through library research and references to his official statements and publications.

Findings indicate that, in his view, key individual factors contributing to crime and deviance include illicit earnings, lack of adherence to justice, exaggeration of minor offenses and trivialization of major ones, superficial or emotional religious beliefs, lust and materialism, distrust in the system, stubbornness, gradual moral decline, lack of self-discipline, detachment from God, and arrogance.

He also identifies major social factors influencing crime, such as the encouragement of crime and criminals, neglect of family structure, improper gender interactions in society and the workplace, cultural deviation, failure to recognize cultural shifts, lack of strategic cultural planning, consumerism and excessive fashion trends among women and society, poor governance, unemployment, poverty, misuse of wealth and power, discrimination, class disparities due to corruption, misleading media propaganda, and the weakening of law enforcement.

Keywords: Individual factors of crime, social factors of crime, deviance, sin, corruption, Supreme Leader, criminological perspectives.

1. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, University of Qom, Qom, Iran
Email: dr_hajidehabadi@yahoo.com

2. PhD Candidate in Criminal Law and Criminology, Al-Mustafa International University, Qom, Iran (Corresponding Author) Email: mreftekhhar1981@gmail.com

اندیشه‌های جرم‌شناختی مقام معظم رهبری

محمدعلی حاجی‌ده‌آبادی^۱، محمدرضا افتخار اربابی^۲

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۸)

چکیده

جرم و انحراف از پدیده‌های همزاد یا پدیدایی بشر و زندگی اجتماعی انسان است که موضوع مطالعه اندیشمندان علوم مختلف بوده است. در آموزه‌های دینی نیز به عوامل و راه‌های مواجهه مؤثر با آن توجه شده است. متفکران مسلمان نیز بر اساس برداشت خود از آموزه‌های دینی و تجربه زیست اجتماعی خویش در این باب سخن گفته‌اند. مقام معظم رهبری در جایگاه یک اندیشمند دینی که سالیان متمادی مناصب مختلف اجرایی و رهبری امت اسلامی را بر عهده داشته و دارد، در این باره اظهار نظر کرده‌اند. موضوع مقاله حاضر، بررسی اندیشه‌های جرم‌شناختی مقام معظم رهبری است. روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی است و جمع‌آوری داده‌ها از نوع کتابخانه‌ای و مراجعه به سایت معظم‌له بوده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که ایشان عوامل فردی جرم و انحراف را کسب و لقمه حرام، نداشتن تخلق به عدالت، بزرگ دانستن جرایم کوچک و کوچک شمردن جرایم بزرگ، احساسی و شعاری بودن و نداشتن عمق معرفت دینی، شهوت و دنیا طلبی، بدبینی ناشی از نداشتن اطمینان و نبود اعتماد به نظام، لجاجت، لغزش تدریجی و گام به گام، نبود یا ضعف خودکنترلی، قطع ارتباط با خدا و عجب و غرور می‌دانند. از نظر ایشان تشویق جرم و مجرم، غفلت از خانواده، اختلاط زن و مرد در اجتماع و محیط کار، انحراف فرهنگی، نبود شناخت تغییرات فرهنگی، مهندسی نشدن صحیح فرهنگی، تجمل‌گرایی و مدگرایی در زنان و جامعه، حکمرانی نادرست و زیرشاخه‌های آن، بیکاری و فقر، سوءاستفاده از ثروت و قدرت، تبعیض، فاصله طبقاتی ناشی از رانت، تبلیغات مسموم و شایعه در رسانه‌ها و تضعیف پلیس از جمله عوامل مهم اجتماعی جرم و انحراف هستند.

کلیدواژه‌ها: عوامل فردی جرم، عوامل اجتماعی جرم انحراف، گناه، فساد، مقام معظم رهبری، اندیشه‌های جرم‌شناختی.

۱. دانشیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه قم، قم، ایران. dr.hajidehabadi@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، جامعة المصطفی العالمیة، قم، ایران (نویسنده مسئول) mreftekhari1981@gmail.com

مقدمه

جرم و انحراف از پدیده‌های همزاد یا پدیدایی بشر و زندگی اجتماعی انسان است که موضوع مطالعه اندیشمندان علوم مختلف بوده است. در آموزه‌های دینی نیز به عوامل آن و راه‌های پیشگیری و مبارزه با آن توجه شده است. تحقیقات جرم‌شناختی هرچند متکی به روش تجربی است، همه تحقیقات جرم‌شناختی چنین نیستند. جرم‌شناسی پوزیتویستی با عمر صدواندی ساله متکی به این روش است و از این روش بهره می‌برد؛ ولی همه شاخه‌های جرم‌شناختی لزوماً از چنین روشی پیروی نمی‌کنند که نمونه آن در گرایش‌های جدید جرم‌شناختی مثل جرم‌شناختی پسااستعماری و جرم‌شناسی محکومان و از این قبیل جرم‌شناسی‌ها می‌توان دید. البته مقوله‌ای با عنوان فلسفه جرم‌شناختی وجود دارد که مباحث این مقاله با عنوان جرم‌شناسی ماوراء طبیعی یا جرم‌شناسی مذهبی را در خود پوشش می‌دهد. البته گزاره‌های تجربی قرآنی و روایی از یک سو بیان‌کننده واقعیت‌های اجتماعی هستند و از سوی دیگر به صورت نمونه در قالب علت مطرح می‌شوند که در جرم‌شناسی اخیر وارد شده است. متفکران مسلمان نیز بر همین اساس و بر اساس برداشت خود از آموزه‌های دینی و نیز تجربه‌ای که در زیست اجتماعی خویش داشته‌اند، در این باب سخن گفته‌اند. از سوی دیگر شاخه‌ای از علوم اجتماعی در کشور ایران و البته در برخی کشورهای دیگر نیز وجود دارد که بیان‌کننده تحلیل اندیشه‌های متفکران مسلمان است. منظومه فکری هر دانشمند مسلمان برآمده از قرآن و روایات است؛ ولی تمسک به گزاره x و y و نیز نوع تحلیلی که آن اندیشمند ارائه می‌دهد و چیدمانی که از این گزاره‌ها بنا می‌کند، نوع نظام فکری او را نشان می‌دهد که ممکن است الزاماً مطابق با واقع نباشد.

در این مقاله همان‌طوری که درباره اندیشه‌های جرم‌شناختی شهید مطهری یا اندیشه جرم‌شناختی علامه طباطبایی چنین مقالاتی نگاشته شده است، منظور این است که یک اندیشمند بین دلایل متعددی که در منابع دینی برای جرم مطرح بوده است، به کدام دلیل توجه بیشتری داشته است؟ و چه تحلیلی با توجه به نظام فکری دینی خودش ارائه می‌دهد؟

مقام معظم رهبری نیز در جایگاه یک اندیشمند دینی که سالیان متمادی مناصب مختلف اجرایی و رهبری امت اسلامی را بر عهده داشته و دارد، در این باره اظهار نظر کرده‌اند. ایشان افزون بر جایگاه رهبری و منصب ولایت فقیه، در جایگاه عالم متفکر دینی و مصلح اجتماعی معتقدند: «دستگاه قضایی اسلام یکی از کارآمدترین دستگاه‌هاست. ما احتیاجی نداریم که برای مواد قضایی یا قوانین لازم برای اداره دستگاه قضایی یا نحوه اجرای عدالت، از هیچ نظامی، از هیچ کشوری، از هیچ تمدن دیگری چیزی وام بگیریم. در اسلام همه چیز پیش‌بینی شده است. قوانین باید طبق مقررات اسلامی تنظیم و آماده شود و با جرم به هر شکلی مقابله گردد».^۱ به نظر ایشان برای مقابله اساسی با جرم باید به طور علمی و برنامه‌ریزی شده برخورد کرد: «پیشگیری یک کار بسیار وسیعی است؛ باید جرم را بشناسید، علل جرم را بشناسید، عواملی که جرم را ایجاد می‌کنند بشناسید، کارهایی را که می‌تواند از وقوع جرم جلوگیری کند بشناسید».^۲ بنابراین در این مقاله به بررسی دیدگاه‌های ایشان درباره عوامل فردی و اجتماعی جرم و انحراف در جامعه پرداخته شده است.

به لحاظ پیشینه پژوهش، ذوالقدر و علوی‌نژاد در پژوهش «پیشگیری از جرم از منظر ولایت فقیه» (۱۳۹۶) از بُعد پیشگیری جرم به بررسی سخنان امامین انقلاب پرداخته‌اند. از نظر این پژوهشگران دکترین ولایت فقیه برای پیشگیری از جرم بر اساس اسلام‌مداری، عدالت‌محوری و قانون‌محوری بنا شده است. سماواتی و بیگدلی در پژوهش «پیشگیری از جرم در نگاه مقام معظم رهبری» (۱۴۰۰) بیشتر از جنبه سیاست جنایی به مسئله پیشگیری از جرم نگاه کرده‌اند. با توجه به افزایش جرایم در جامعه و از سوی دیگر آگاهی و دقت رهبری به ریشه‌ها و عوامل انحراف‌ها در جامعه، نیز هشدارهای ایشان به مسئولان امر و نبود تحقیق جامعی در این زمینه در بیانات ایشان، پژوهش برای یافتن ریشه‌ها و عوامل جرم و انحراف به طور دقیق ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌نماید؛ به‌ویژه که این مهم سنگ بنای استکشاف راهکارهای پیشگیرانه نیز می‌باشد.

روش پژوهش حاضر به لحاظ هدف، بنیادی و از حیث رویکرد کیفی، توصیفی - تحلیلی است و جمع‌آوری داده‌ها از نوع کتابخانه‌ای و مراجعه به سایت معظم‌له بوده است. محدودیت‌های این پژوهش با توجه به گستردگی بیانات از زمان رهبری ایشان و تعداد زیاد سخنرانی‌ها در دیدار با اقشار مردم و مسئولان و ضعف سیستم جستجو در سایت معظم‌له و نیاز به بررسی تک‌تک سخنرانی‌های ایشان بود که این امر مستلزم صرف وقت زیاد است؛ بنابراین یافته‌های مذکور به صورت استقرایی است که با توجه به مشکل یادشده از نوع تام نیست. کلیدواژه‌های جرم، انحراف، گناه، فساد در بیانات ایشان جستجو شده است و بعد از توصیف و تحلیل آنها دسته‌بندی و سپس یافته‌های آن در پژوهش حاضر مطرح گردید.

در ابتدا مفاهیم کلیدی بحث مطرح و سپس در مباحث جداگانه عوامل فردی و اجتماعی جرم و انحراف از دیدگاه ایشان بررسی می‌شوند.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. علل و عوامل

عامل در فرهنگ عمید، به آنکه یا آنچه سبب به وجود آمدن چیزی یا حالتی می‌شود، اطلاق می‌گردد (عمید، ۱۳۸۹ ه.ش). همچنین برای علت سه معنا ذکر شده است: ۱. بیماری؛ ناخوشی؛ رنج. ۲. عذر؛ بهانه. ۳. سبب (عمید، ۱۳۸۹ ه.ش). در این مقاله معنای سوم علت یعنی سبب مدنظر است.

اصطلاح علت در علوم فلسفه، منطق، اصول، پزشکی و جرم‌شناسی به کار رفته است. علت چیزی است که چیز دیگر بر آن متوقف باشد و از وجود و عدم آن وجود عدم چیز دیگری لازم آید. پی‌ناتل جرم‌شناس شهیر فرانسوی علت جرم را چنین تعریف کرده است: «شرط لازمی که بدون آن رفتار مجرمانه بروز نخواهد کرد» (کی‌نیا، ۱۴۰۰). برای شناخت علت به روش متقارن، جرم مشخصی در نظر گرفته شده است؛ سپس از بین عوامل، عامل مشترک کشف شده را

علت جرم می‌دانند. در روش اختلاف، هرگاه همه عوامل مشترک بوده؛ ولی یک مورد اختلاف داشته، مورد اختلاف را علت جرم معرفی می‌کنند؛ اما در روش تغییرات متقارن که با افزایش یا کاهش امری جرم کاهش یا افزایش یافته، امر مذکور را علت جرم می‌دانند. در روش بقایا هرگاه عده‌ای مقدم و عده‌ای تالی مشاهده شود و وابستگی همه مقدم و تالی‌ها به جزئیکی مشخص شود، در نتیجه مقدم و تالی باقی مانده با هم رابطه علت و معلولی دارند. پرفسور لئوته در تعریفی موسع، علت را عاملی می‌داند که در جمع جنایت‌کاران بیشتر تأثیر می‌گذارد تا در جمع افراد غیر مجرم (کی‌نیا، ۱۴۰۰). در جرم‌شناسی عوامل ارتکاب جرم بررسی می‌شوند نه علت به اصطلاح فلسفی. عوامل جرم به دو دسته درونی یا فردی و عوامل اجتماعی یا بیرونی تقسیم می‌شود. عوامل درونی مربوط به جسم و روان آدمی است و عوامل بیرونی به محیط و اجتماعی. این عوامل قطعی و مطلق یعنی از نوع علت تامه نیستند (کی‌نیا، ۱۴۰۰). نکته قابل تأمل این است که عامل یا عوامل جرم‌زا همیشه در کسانی مؤثر هستند که فاقد عوامل بازدارنده باشند (صلاحی، ۱۳۹۳ ه.ش).

۲-۱. جرم

جرم در فرهنگ عمید به گناه و بزه معنا شده است (عمید، ۱۳۸۹ ه.ش). این واژه در اصطلاح قانونی به گونه‌ای دیگر تعریف می‌شود؛ جرم‌شناسان جرم را مفهومی اجتماعی می‌دانند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۰ ه.ش). گارو فالو جرایم طبیعی را از جرایم قراردادی تفکیک می‌کند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۰ ه.ش). با توجه به اینکه از یک سو جرم دارای معنای مضیقی است که در قانون آمده است و هرگونه فعل یا ترک فعلی را دربر می‌گیرد که قانون برای آن مجازات و اقدامات تأمینی در نظر گرفته است و از طرف دیگر جرم دارای معنای موسعی است که هرگونه رفتار مغایر با هنجارهای پذیرفته شده یک جامعه خواه برای آن مجازات و اقدامات تأمینی معین شده یا نشده باشد را در برمی‌گیرد، معنای دوم شامل جرم مصطلح حقوقی و از سوی دیگر شامل انحراف اجتماعی می‌شود (ذوالقدر و علوی‌نژاد، ۱۳۹۶ ه.ش).

۳-۱. انحراف

انحراف به معنای دور شدن یا جدا شدن از راه‌ها، اصول، معیارها یا روش‌های تعیین شده آمده است (ذوالقدر، علوی نژاد، ۱۳۹۶ ه.ش). کنفرانس ملی انحراف، نماینده جرم‌شناسی رادیکال انگلستان برای نخستین بار واژه انحراف را وارد جرم‌شناسی کرد. از نظرگاه این کنفرانس، انحراف اعم از مفهوم جرم است؛ همچنین انحراف رفتاری نابهنجار و مسئله‌ساز است که سبب تعارض در اجتماع می‌شود و باید حل شود. رفتار انحرافی مانند خودکشی، الکلیسم، روسپیگری و ... ناشی از عدم همخوانی آن با فرهنگ، ارزش و هنجارهای جامعه است (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۰ ه.ش).

۴-۱. فساد

فساد در لغت به معنای خارج شدن چیزی از حد اعتدال چه کم و اندک یا زیاد است. نقطه مقابل فساد، صلاح است (خسروی حسینی، ۱۳۸۸ ه.ش). هرچه موجب بازماندن جامعه از رسیدن به اهداف عالی انسانی باشد، فساد و مفسده دانسته می‌شود؛ بنابراین فساد هر چیزی به تبع آن چیز است. فساد در جامعه و فرد نیز خروج از حالت عادی و نرمال جامعه برای مخالف صلاح فرد و جامعه است؛ از این رو هرگونه جرم و انحراف فردی و اجتماعی، خروج از اعتدال و نوعی فساد است.

۲. گونه‌شناسی علل جرم

در سیر تکامل جرم‌شناسی گاهی به جنبه خاصی از عوامل جرم توجه شده است و زمانی دیدگاه‌های بنیادی انسان‌شناسی مانند نظرات مجرم بالفطره لمبروزو در صدد توجیه ارتکاب جرم با رویکرد انسان‌شناختی برآمده است. در برهه دیگر دیدگاه‌های زیست‌شناسی با تبیین‌های زیستی ارتکاب جرم را توجیه کرده است و زمانی دیگر نظرات بنیادی روان‌شناسی علل ارتکاب جرم را نقص شخصیت مجرم معرفی کرده‌اند و در نهایت پایه‌گذاران مکتب

جامعه‌شناسی مانند انریکو فری در نظریه بنیادی جامعه‌شناسی عوامل محیطی را مؤثر در ارتکاب جرایم دانسته‌اند (آدابی، ۱۳۹۳ ه.ش؛ نوربها، ۱۳۷۷ ه.ش). عوامل جرم از نظر اسلام برای انسان بر مبنای اراده آزاد، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و حتی وراثتی و زیستی هستند (میرخلیلی، ۱۳۹۴ ه.ش). معروف‌ترین طبقه‌بندی عوامل جرم آفرین، عوامل داخلی یا فردی یا عوامل بیرونی یا اجتماعی است (کی‌نیا، ۱۴۰۰ ه.ش). در ادامه از همین دیدگاه به بررسی بیانات رهبری پرداخته می‌شود.

۳. عوامل فردی جرم و انحراف از دیدگاه مقام معظم رهبری

علل و عوامل فردی جرم و انحراف در بیانات مقام معظم رهبری در طیف وسیعی قرار می‌گیرد. در این پژوهش واژه جرم در معنای موسع آن شامل انحراف و گناه به کار گرفته شده است که در ادامه به آن اشاره می‌کنیم.

۳-۱. کسب و لقمه حرام

اسلام ریشه بسیاری از جرایم را آلودگی روح و رشد جسمی ناشی از کسب و به تبع آن لقمه حرام معرفی کرده است؛ درحالی‌که جرم‌شناسان کمتر به اهمیت کسب و لقمه حرام توجه کرده‌اند و آن را مورد بررسی و پژوهش قرار نداده‌اند. امام صادق (ع) می‌فرماید: «آثار کسب حرام در نسل آدمی آشکار می‌شود» (کلینی، ۱۴۰۷ ه.ش)؛ زیرا کسی که از راه نامشروع مال جمع کند، بر اثر تغذیه حرام، زمینه گمراهی را در فرزندانش آماده می‌کند و خودش هم نمی‌تواند به راه مستقیم هدایت شود.

در منابع دینی به برخی مشاغل حرام مانند سرقت، ربا، رشوه و آثار آن اشاره شده است. برخی پژوهش‌ها در منابع اسلامی لقمه حرام را مانعی در ابعاد سه‌گانه شخصیتی یعنی شناختی، روانی و رفتاری معرفی کرده‌اند که نتیجه آن در بعد رفتاری افزایش خوی حیوانی و تمایل به جرم و جنایت است (هاشمی علی‌آبادی، ۱۳۹۷ ه.ش).

مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «وقتی پول و لقمه حرام در بین مردم و نخبگان و زبندگان رایج شد، گناه رایج می‌شود؛ «امرنا مترفیه‌ها ففسقوا فیها». وارد شدن در میدان فساد مالی، مقدمه ورود به میدان فساد اخلاقی و فساد جنسی و فساد شهوانی و انواع و اقسام فسادهاست».^۳ ایشان ضمن تأکید بر تقوا، یکی از ریشه‌های این انحراف را اقتصاد ناسالم می‌دانند. در اندیشه ایشان اقتصاد اسلام آزاد دارای شرایطی است که باید رعایت شوند. نداشتن کنترل و نظارت و نبود برنامه‌ریزی زمینه، کسب حرام را مهیا می‌کند. بر اساس نظر ایشان با برنامه‌ریزی و نظارت و کنترل اقتصادی توسط دولت این مشکل برطرف می‌شود.

۳-۲. سوءاستفاده از ثروت و قدرت

بعضی تصوّر می‌کنند قدرت یا ثروت ذاتاً شرّ است، درحالی‌که این طور نیست؛ قدرت و ثروت مثل بقیه مواهب زندگی، زینت زندگی است: «زینة الحیاة الدّنیاء». اگر در خدمت مطامع شخصی و هواهای نفسانی قرار دادیم و مثل حیوان‌های درنده، علیه این و آن به کار گرفتیم، می‌شود شر؛ هرچه بیشتر باشد، شرّش هم بیشتر است؛ هرچه بالاتر باشد، شرّش هم شدیدتر است.^۴

نکته مهم این است که «از این ثروت استفاده خوب بکن که بهترین استفاده این است که آخرت را با این آباد کنی. نصیب خودت را هم داشته باش؛ سهم خودت را هم داشته باش. منطق اسلام این است».^۵ در غیر این حالت ثروت مایه منازعه است. تئوری منازعه بر این اصل استوار شده است که منازعه میان گروه‌هایی است که درصدد به دست آوردن موقعیت‌های قدرت آفرین هستند. حال اگر پول و ثروت که از منابع قدرت در تئوری منازعه محسوب می‌شوند، در مسیر کسب پیروزی در اجتماع به هر نحوی کسب شود، عامل ارتکاب جرایم خواهد شد (صلاحی، ۱۳۹۳، ه.ش).

در اندیشه مقام معظم رهبری، جهت دهی به ثروت در راستای کمک به تولید ملی، یاری مستمندان و درنهایت کاهش فقر عمومی ممدوح و سبب ایمنی از این انحراف خواهد بود.^۶

۳-۳. نبود یا ضعف خودکنترلی

یکی از عوامل ارتکاب جرم، ضعف خودکنترلی در افراد است. جذابیت و وسوسه جرم با وجود ضعف خودکنترلی، منجر به ارتکاب جرایم می‌شود. دین اسلام با توجه به این نکته درصدد تقویت خودکنترلی با توصیه به ترویج فرهنگ خدامحوری و تقوا و ایجاد باور به حضور در محضر خدا و معاد باوری و ... برآمده است (بای، ۱۳۹۳ ه.ش). جرم‌شناسان و جامعه‌شناسان غربی مانند گات فردسن و هیرشی، جرم‌رانشی از ضعف خودکنترلی دانسته‌اند و معتقدند هرچه این عامل در اشخاص ضعیف‌تر باشد، ارتکاب جرایم در آنان افزایش می‌یابد. رکلس در نظریه مهار یا خویشتن‌داری، جرایم را حاصل تقابل بین کنترل‌کننده درونی و بیرونی می‌داند و بزهکاری را حاصل ضعف خودکنترلی افراد بیان می‌کند (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۵ ه.ش).

از دیدگاه مقام معظم رهبری، بی‌تقوایی در نتیجه ضعف یا نبود خودکنترلی و مراقبت نکردن است، ایشان در این باره می‌فرمایند: «تقوا یعنی مراقبت از خود، انسان دائم باید مراقب خود باشد؛ هم مراقب اعمال و رفتار خود - یعنی مراقب چشم خود، زبان خود، گوش خود، دست خود - هم مراقب دل خود باشد؛ مراقب عدم نفوذ خصال پست حیوانی، مراقب عدم میل دل به هوی و هوس، مراقب مجذوب و فریفته نشدن دل به جلوه‌های پست‌کننده انسان، مراقب حسدنورزیدن، مراقب بدخواه دیگران نبودن، مراقب وسوسه به دل راه‌دادن، دل را جایگاه فضایل و ذکر خدا و عشق به اولیای الهی و عشق به انسان‌ها قرار دادن؛ هم تقوای فکر و عقل داشته باشد؛ یعنی عقل را از انحراف نگه‌داشتن، از خطاها و لغزش‌ها باز داشتن، از تعطیل و بیکارگی نجات دادن و خرد را در امور زندگی به کار بستن. پس مراقبت دائمی از جوارح، از دل و از فکر و مغز، تقواست».^۷ بسیاری از کارهایی که ما می‌کنیم و لغزش‌هایی که از ما سر می‌زند، بر اثر عدم مراقبت است (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۵ ه.ش).

۳-۴. از خدا بیگانگی

از دیدگاه آموزه‌های اسلامی، انسان در ربط و ارتباط دائم با خداست و توجه او به این مهم

عامل سلامت و تکامل اوست. در نقطه مقابل، فراموشی این مهم از یاد و خاطر انسان، عامل انحطاط و فساد انسان است؛ امری که از آن به ازخدا بیگانگی تعبیر می‌شود. پیامبر اکرم (ص) با تمام عظمت و عصمتش از خداوند درخواست می‌کند لحظه‌ای ارتباطش با مبدء هستی قطع نشود (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹ ه.ش). ایشان می‌داند که قطع ارتباط با خدا یعنی نیست شدن و انحراف از مسیر حق؛ همچنین هرکس مولایش خدا نباشد، شیطان ولی او خواهد بود و لوازم آن عصیان و گناه و جرم و انحراف است.

از دیدگاه مقام معظم رهبری، قطع یا ضعف ارتباط با خدا از عوامل انحراف انسان است. ایشان ارتباط با خدا را تشکیکی می‌داند و معتقد است اگر توانستیم این رابطه را تقویت کنیم، کارهایمان اصلاح خواهد شد.^۸

۳-۵. لغزش تدریجی و گام به گام

تکرار لغزش‌ها کم‌کم انسان را در قهقرای نابودی قرار می‌دهد؛ امری که از آن در متون دینی به اصرار بر صغایر تعبیر می‌شود. مقام معظم رهبری با توجه به قرآن تذکر می‌دهند: «لغزش‌ها انسان را فاسد می‌کند. این فساد به انحراف در عمل و گاهی به انحراف در عقیده منتهی می‌شود. این هم به مرور پیش می‌آید؛ دفعته‌ای پیش نمی‌آید که ما فکر کنیم یک نفری شب مؤمن می‌خوابد، صبح منافق از خواب بیدار می‌شود؛ نه، به تدریج و ذره ذره پیش می‌آید».^۹ در اندیشه قرآنی ایشان علاج این انحراف، تقویت خودکنترلی و تقواست. مراقبت اعضای خانواده و نزدیکان از یکدیگر و حتی موعظه و نصیحت مردم به مسئولان از دیگر راهکارهای عدم لغزش تدریجی در کمین‌گاه انحرافات است.^{۱۰}

۳-۶. احساسی و شعاری بودن یا نبود عمق معرفت دینی

در نظریه کنترل اجتماعی یا جامعه‌پذیری، انسان‌ها در دوران کودکی و نوجوانی جامعه‌پذیر می‌شوند؛ درواقع پایه جامعه‌پذیری، تربیت‌های اولیه ماست. هر اندازه تربیت‌ها که بنا بر نظر

برخی جرم‌شناسان معاصر شامل اعتقادات اخلاقی و مذهبی می‌شود، عمیق‌تر باشد، قدرت بازدارندگی بیشتری به ارتکاب جرایم خواهند داشت (صلاحی، ۱۳۹۳ ه. ش.).

شناخت، عواطف و رفتار در تبدیل یک پیام به رفتار بر هم مترتب هستند و اگر رفتاری در حیطه شناختی به خوبی تبیین نشود و فقط مستند به عواطف یا گرایش باشد، سطحی و شعاری و احساسی خواهد بود؛ در نتیجه دچار انحراف خواهد شد. در همین رابطه رهبر انقلاب از اعمال شعاری و احساسی بر حذر می‌دارند و علت لغزش افراد و انحراف جامعه را در این نوع نگاه و راه حل آن را انس با قرآن می‌دانند. ایشان بیان می‌کنند: «کسانی که پایشان لغزید، خیلی از مواردش را که ما دیدیم، ناشی بود از عدم تعمق در امر دین و معارف اسلامی. شعایی بود، شعارهایی بود، احساساتی بود، برزبان‌شان بود، اما در دل‌شان عمق نداشت».^{۱۱}

در اندیشه نظام‌مند مقام معظم رهبری، یکی از راه‌هایی که این عمق را در اعتقادات انسان، مبانی فکری انسان، در روح انسان، در ایمان انسان ایجاد می‌کند، انس با قرآن است. ایشان تدبیر در قرآن و ارتباط با خداوند از طریق معارف ادعیه را راه دیگری در عمق بخشی به معارف دینی می‌داند.^{۱۲}

۳-۷. لجاجت‌ورزی

برخی جرم‌شناسان معاصر بر این باورند که بعضی انسان‌ها تابع خواسته‌های خود و کم‌فکر هستند و تصمیم‌های آنها بر اساس دلایل منطقی نیست و هیچ‌گونه نرمش و انعطافی در رفتار ندارند، در ارتکاب جرایم لجوج هستند و به قول پل فوکیه مانند پزشکان مورد تمسخر مولیر رفتار می‌کنند؛ یعنی حاضرند بیمار آنها بمیرد، ولی روش او تغییر نکنند. شخص لجوج از آنجاکه پاسخی برای انتقادهای منطقی ندارد، به آنها گوش نمی‌دهد و در برابر انتقاد دیگران در تصمیمش راسخ‌تر می‌شود (کی‌نیا، ۱۳۸۲ ه. ش.).

امیرالمؤمنین (ع) لجاجت را یکی از ریشه‌های شرّ و بدی معرفی کرده است. ایشان در کلامی فرموده‌اند: «انسان لج باز سست‌رأی خواهد شد» (شریف الرضی، ۱۴۱۴ ه. ق.). مقام معظم رهبری

مستند به روایت‌ها و روایت پیش‌رو می‌فرمایند: «او اللجاجة فیها اذا تنکرت؛ وقتی معلوم شد کار غلط است، روی آن پافشاری و لجاجت نکن؛ مثلاً ما ایده‌ای را مطرح کردیم و استدلال کردیم و دنبالش هم رفتیم و زحمت هم کشیدیم، اما کسانی مخالفت کردند و ما هم گفتیم نه و پیش رفتیم؛ حالا رسیدیم به جایی که دیگر واضح شد غلط است؛ اینجا حرفتان را پس بگیرید؛ هیچ اشکالی ندارد. پس لجاجت به خرج ندهید؛ اگر "اذا تنکرت"، وقتی منکر بودن آن واضح شد».^{۱۳}

۴. عوامل اجتماعی جرم و انحراف از دیدگاه مقام معظم رهبری

۴-۱. غفلت از خانواده

از عوامل مؤثر در ارتکاب جرایم، خانواده ناسالم است که البته صحت و سلامت آن نیز به توجه و عدم توجه شخص به خانواده برمی‌گردد. از نظر جرم‌شناسان و جامعه‌شناسان جنایی هر اندازه استحکام روابط در خانواده بیشتر باشد، بزهکاری نوجوانان و جوانان کاهش می‌یابد (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۵ ه.ش). لومبروزو در تحقیقی بر جامعه آماری هزارنفره به این نتیجه رسید که افراد مجرد بیشتر مرتکب جرم می‌شوند. از سوی دیگر آمار ژان پیناتل نشان می‌دهد گسیختگی خانواده عامل بسیاری از جرم‌هاست (نوربها، ۱۳۷۷ ه.ش). بر اساس نظریه هیرشی، خانواده‌های تک‌والدی زن سرپرست، کنترل ضعیف‌تری بر فرزندان دارند (نوربها، ۱۳۷۷ ه.ش). تحقیق سال ۱۳۶۲ شمسی شکوه نوابی نژاد نشان می‌دهد ۳۹٪ نوجوانان بزهکار قانون اصلاح تربیت، از خانواده‌های گسیخته هستند. ویلر در تحقیقات خود به این نتیجه رسید که بسیاری از مجرمان از خانواده‌های گسسته وارد جامعه می‌شوند (نوربها، ۱۳۷۷ ه.ش). پژوهش‌ها نشان می‌دهد بین ۳۰ تا ۶۰ درصد مجرمان متعلق به خانواده‌های ازهم‌گسسته است (کی‌نیا، ۱۳۸۲ ه.ش).

مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: «مراقب خانواده‌هایتان باشید. گاهی اوقات خانواده‌ها وسیله فساد می‌شوند. وقتی ما مراقبشان نباشیم، آنها می‌شوند مفسد ما».^{۱۴} ایشان در مقامی

دیگر می‌فرمایند: «از بزرگ‌ترین بلاهایی که گریبان کشورهای غربی را به شدت گرفته و آنها را به وضعیت نامطلوب شدیدی دچار کرده، مسئله خانواده است».^{۱۵} در اندیشه قرآنی ایشان، والدین مسئول حفظ و مراقبت از خانواده هستند. ایشان برای حفظ خانواده از انحراف، رسیدگی و رفع نیازهای خانواده را مهم برمی‌شمردند.

۴-۲. اختلاط زن و مرد

از نظر اسلام، صرف اختلاط زن و مرد نامحرم در محیط‌های اجتماعی مگر در مورد خاص اشکالی ندارد؛ اما در جایی که زمینه یا احتمال ارتکاب جرم باشد، اختلاط‌ها محدود می‌شوند. پیامبر اکرم (ص) برای عدم اختلاط زنان و مردان بعد از نماز جماعت با کمی تأخیر خارج می‌شدند؛ حتی درب مخصوص بانوان برای ورود و خروج مسجد قرار داده بود. این سیره پیامبر که نوعی پیشگیری اجتماعی محسوب می‌شود، نشان از عاملیت اختلاط در ارتکاب جرایم است (بای، ۱۳۹۳ ه.ش).

مسئله اختلاط زن و مرد از مسائلی است که مقام معظم رهبری آن را عامل و حرکتی انحرافی می‌داند. ایشان می‌فرمایند: «مسئله اختلاط زن و مرد که اسمش را گذاشتند تساوی که متأسفانه تساوی نیست، اختلاط زن و مرد است؛ اختلاط مضر و به شدت زهرآگینی است که وجود دارد و امروز جوامع را و بیشتر از همه هم خود جوامع غربی را مبتلا کرده و حالا اندیشمندان‌شان فهمیده‌اند که این مسیر یک مسیری است که اصلاً پایان ندارد؛ یعنی همین‌طوری حرکت ادامه دارد و سیری ناپذیری طبع انسانی این حرکت انحرافی را تا ناکجاآباد خواهد برد».^{۱۶} در اندیشه ایشان، اختلاط زن و مرد از انحراف‌های مسائل فرهنگی است؛ پیوست فرهنگ با اقتصاد و سیاست و ... و توجه به لازمه‌ها و عواقب تصمیم‌ها و برنامه‌ریزی‌های اقتصادی، سیاسی، فناوری و ... در فرهنگ از راهکارهای پیشگیری و حل این انحراف عظیم است. ایشان ضمن تأکید بر نقش مردم، دولت را در این زمینه دارای مسئولیت بیشتری می‌بیند.^{۱۷}

۴-۳. عوامل فرهنگی

از عوامل اجتماعی در ارتکاب جرایم، عامل فرهنگی است که در قالب‌های گوناگون زمینه بروز جرایم را فراهم می‌کند.

۴-۳-۱. تهاجم فرهنگی و ابزارهای آن

جرم‌شناسان بر این باورند که مجرمان غالباً در تعارض با ارزش‌ها و فرهنگ جامعه هستند؛ مثلاً اگر جامعه بی‌حجابی یا مواد مخدر را یک ضد ارزش معرفی کند، در مقابل بزه‌کاران به آن گرایش پیدا می‌کنند (نوربها، ۱۳۷۷ ه.ش).

مقام معظم رهبری با توجه به اهمیتی که برای فرهنگ قائل هستند، می‌فرمایند: «همه چیز مترتب بر فرهنگ است. فرهنگ حاشیه و ذیل اقتصاد نیست، حاشیه و ذیل سیاست نیست، اقتصاد و سیاست حاشیه و ذیل بر فرهنگ‌اند».^{۱۸} فرهنگ نیاز به برنامه‌ریزی هم دارد؛ نباید انتظار داشت که فرهنگ کشور به خودی خود خوب بشوند و پیش بروند؛ نه، این برنامه‌ریزی می‌خواهد.^{۱۹} این متفکر اسلامی مسئله تهاجم فرهنگی را مطرح کرده‌اند و علت بسیاری از جرایم مانند مواد مخدر و فسادهای مالی و جنایت‌های دیگر راناشی از این تهاجم فرهنگی می‌دانند. ایشان می‌فرمایند: «تهاجم فرهنگی یک واقعیتی است ... مسئله مواد مخدر، فسادهای مالی، مسئله جنایت ...». برنامه‌ریزی فرهنگی، شناخت تغییرات فرهنگی، مهندسی صحیح فرهنگی و از همه مهم‌تر شناخت جایگاه و اهمیت فرهنگ از نظر ایشان راه‌های مقابله با تهاجم فرهنگی است.^{۲۰}

۴-۳-۲. نبود شناخت تغییرات فرهنگی

آیت‌الله خامنه‌ای رصد همیشگی تغییرات معمولاً پنهان فرهنگی و علاج به موقع آنها را از ملزومات بازسازی انقلابی ساختار فرهنگی کشور می‌دانند: «اگر در فهم مستمر این تغییرات و ممانعت از اثرگذاری منفی آنها دچار ضعف و عقب ماندگی شویم، حتماً جامعه دچار

خسارت خواهد شد که آشفته‌گی فرهنگی یا افتادن زمام امور فرهنگی کشور به دست دیگران مهم‌ترین این خسارات است».^{۲۱}

۳-۳-۴. نداشتن مهندسی صحیح فرهنگی

رهبر معظم انقلاب، مهندسی صحیح فرهنگی را کاری بنیانی برای اصلاح ساختار فرهنگی می‌داند: «هوشیاری دائم، شناخت دقیق ضعف‌های فرهنگی در عرصه‌هایی نظیر اجتماع، سیاست، خانواده، سبک زندگی و دیگر عرصه‌ها و تلاش برای دستیابی به راه‌حل‌های عالمانه برای رفع نقاط ضعف و ترویج گزاره‌های صحیح فرهنگی، از الزامات اساسی مهندسی فرهنگی کشور است». ایشان مهندسی فرهنگی را موجب روشن شدن تکالیف دستگاه‌های مختلف از جمله آموزش و پرورش، صداوسیما، آموزش عالی، مراکز مرتبط با جوانان و همچنین تشکل‌های مردمی دانستند و افزودند: «اگر این‌گونه دستگاه‌ها دچار غفلت از وظایف مهم خود شوند، جامعه ضرر فراوانی خواهد کرد».^{۲۲}

۴-۳-۴. رواج اباحی‌گری

مقام معظم رهبری می‌فرماید: «همه باید مسائل فرهنگی را جدی بگیرند. مظهر این تهاجم، همان اباحی‌گری است که از راه خدشه در اعتقادات، تشویق جریان‌های خلاف اخلاق در جامعه و تشویق و ترویج انواع و اقسام فسادها ایجاد می‌شود. اینها چیزهایی است که همه مسئولان کشور باید به آن بسیار توجه کنند و فقط مخصوص مسئولان فرهنگی نیست».^{۲۳} کسانی اباحه‌گری را ترویج می‌کنند، دستگاه‌ها باید احساس وظیفه کنند. در تخریب فرهنگی، کاری که تخریب‌کنندگان فرهنگ انجام می‌دهند این است که به جای عزم راسخ ملی، تردید را در مردم ترویج می‌کنند؛^{۲۴} در دنیایی که سیاست‌های گوناگون استکباری، مردم را به اباحه‌گری و بی‌بندوباری سوق داده‌اند.^{۲۵}

برخی جرم‌شناسان تجمل‌پرستی را نوعی جنون و دیوانگی معرفی می‌کنند، درمان آن را ناممکن می‌دانند و معتقدند تجمل شخص را به انحراف می‌کشانند. ثمره تجمل‌گرایی که بیشتر در زنان جامعه رسوخ کرده است، منتهی شدن سرپرست زن به ارتکاب انواع جرایم مانند دزدی، رشوه، قمار و ... است (کی‌نیا، ۱۴۰۰ ه.ش). در جرم‌شناسی جدید به نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرایم توجه ویژه‌ای شده و «ویکتومولوژی» علمی است که به این امر اختصاص یافته است. زنان با توجه به جایگاه ویژه‌ای که در جامعه دارند، از یک سو عامل ارتکاب جرم و از سوی دیگر آماج جرایم قرار می‌گیرند.

مقام معظم رهبری یکی از عوامل انحراف و ارتکاب جرایم در جامعه را مدگرایی، افراط در تجمل‌گرایی و آرایش بانوان در مقابل مردان می‌داند و می‌فرماید: «به اعتقاد من، گرایش به سمت مدگرایی و تجمل‌گرایی و تازه‌طلبی و افراط در کار آرایش و نمایش در مقابل مردان، یکی از بزرگ‌ترین عوامل انحراف جامعه و انحراف زنان ماست. در مقابل اینها، خانم‌ها بایستی مقاومت کنند».^{۲۶} در جای دیگر می‌فرماید: «فضا را، فضای تجملاتی و تجمل‌گرایی و عادت کردن به تجمل قرار ندهیم؛ چون امروز اگر این روحیه تجمل‌گرایی در جامعه ما رواج پیدا کند که متأسفانه تا میزان زیادی هم رواج پیدا کرده است، بسیاری از مشکلات اقتصادی و اجتماعی و اخلاقی کشور اصلاً حل نخواهد شد. تجمل‌گرایی و گرایش به اشرافی‌گری در زندگی، ضررها و خطرهای زیادی دارد: هیچ‌وقت عدالت اجتماعی تأمین نخواهد شد».^{۲۷} ایشان با نگاه دشمن‌شناسانه خویش، هدف دشمن از تجمل و مدگرایی را انحراف قشر تأثیرگذار و پیشتاز جامعه و جامعه‌ساز فرهنگی یعنی زنان دانسته‌اند و بهترین راه برای درمان این انحراف را حفظ حریم زن و مرد و عدم بازیچه‌شدن به واسطه مدگرایی و تجمل و تکیه بر ارزش‌های اسلامی زنان می‌بینند.^{۲۸}

۴-۳-۶. تبلیغات مسموم و ابزارهای رسانه‌ای

جرم‌شناسان بر این باورند که رسانه‌ها می‌توانند فنون ارتکاب جرایم را مهیج و لذت بخش جلوه دهند. رسانه‌های جمعی به‌ویژه رسانه‌های غربی یا بنگاه‌های شایعه‌پراکنی بر مدار سودمحوری با درآمدی بالغ بر سیصد میلیارد دلار در سال در مقابل ارزش‌های انسانی و اسلامی موضع گرفته‌اند و از طریق تبلیغات مسموم، کارکردهای منفی خود را بر جامعه تحمیل می‌کنند. این تبلیغات مسموم در ابعاد فرهنگی با هنجارشکنی رسانه‌ای یا ترویج خشونت، قانون‌شکنی، پخش برنامه‌های مبتذل و غیراخلاقی زمینه را فراهم می‌کنند. به‌گونه‌ای که پستمن نقش رسانه‌ها در سست کردن سلامت اخلاق و روان جامعه را امری نامتعارف قلمداد می‌کند و تجمل‌گرایی، نقض فضایل اخلاقی هرچه بیشتر زمینه و عوامل ارتکاب جرایم را فراهم می‌کند (شاندیز، ۱۳۹۳: ۵۷-ش).

یکی از عوامل جرم از نظر مقام معظم رهبری، تبلیغات مسموم و کذب در رسانه‌ها به‌ویژه در فضای مجازی است. ایشان می‌فرمایند: «اگر این تبلیغات نبود، اصلاً صحنه سیاست دنیا عوض می‌شد. اینها افکار عمومی را همان‌طور که خودشان می‌خواستند، تصرف و هدایت کردند - به خاطر رعایت همان ترتیب منطقی کار رسانه‌ای - و این دروغ بزرگ را در ذهن مردم جا انداختند». ایشان در ادامه فرزندان را یکی از آماج تبلیغات رسانه‌ای دشمن مورد توجه قرار می‌دهند و می‌فرمایند: «آورده‌ایم (بچه‌هایمان را) نشاندۀ ایم پای اینترنت، نه تحرک جسمی دارند، نه تحرک روحی دارند و ذهنشان تسخیر شده به وسیله طرف مقابل».^{۲۹}

دوست داشتن انتشار زشتی‌ها در جامعه از مواردی است که قرآن آن را ممنوع اعلام می‌کند که از طریق اولویت ممنوعیت نشر و بیان زشتی‌ها در جامعه را می‌رساند. در قرآن آمده است: «آنان که دوست می‌دارند که در میان اهل ایمان کار منکری را اشاعه و شهرت دهند، آنها را در دنیا و آخرت عذاب دردناک خواهد بود و خدا می‌داند و شما نمی‌دانید» (نور: ۲۴: ۲۴).

دیدگاه کل نگر رهبری در این امر نیز راهکار را کار و ابتکار می‌داند. ایشان تولید فیلم‌های فاخر، کتاب‌های رمان و جذاب، تولید اسباب بازی‌های مناسب، بازی‌های پرنشاط و... راهکار مناسب در مقابل رسانه‌های مسموم توصیه می‌کنند.^{۳۰}

۴-۴. حکمرانی نادرست (نهاد حکومت و جرم)

حکومت‌ها از جنبه‌های مختلف در پیدایش و عدم پیدایش جرم و انحراف نقش دارند؛ در تئوری جرم‌شناسی انتقادی، پدیداری جرم نوعی ظلم و ستم از طبقات فرادست در برابر طبقه مظلوم و فرودست جامعه محسوب می‌شود. جرم در دیدگاه ساختارگرا معلول فرایندهای فراگیر سیاسی و اقتصادی برشمرده شده است. از نظرگاه این تئوری، اقتصاد و سیاست عامل ارتکاب جرایم در طبقه فرادست و فرودست است (صلاحی، ۱۳۹۳ ه.ش). جرایم و بزهکاری‌ها در این دو طبقه با هم متفاوت است؛ ولی ناشی از حکمرانی نهاد حکومت است که به برخی از آنها در بیانات مقام معظم رهبری اشاره شده است.

۴-۱. تسامح در اجرای عدالت در برخورد مجرمان

جرم‌شناسان در جرم عدالت خواهی کاذب بر این باورند که مباشر با ارتکاب جرم به زعم خود، در صدد اجرای عدالت در زمینه روابط خصوصی یا در زمینه روابط عمومی به همراه نوع حس انتقام جویی است. پی‌ناتل به نمونه‌هایی از این نوع جرایم اشاره کرده است: جنایت عشقی یا ایدئولوژیک و... (کی‌نیا، ۱۳۷۳ ه.ش).

یکی از عوامل جرم، تسامح در اجرای عدالت و برخورد با مجرمان است که نتیجه آن تکرار جرم و بی‌اعتمادی به دستگاه قضا است. تسامح می‌تواند ناشی از نفوذ طبقه ثروتمند، مسئولان مملکتی، فرزندان مسئولان (آقازاده‌ها) یا افراد مرتبط با نهادهای خاص و مصلحت‌سنجی‌های نابجا باشد. این عوامل سبب ضعف اعتماد و سست شدن

جامعه‌پذیری می‌شوند و نتیجه آن افزایش جرایم خواهد بود. مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «تسامح در مبارزه با فساد، به نوعی هم‌دستی با فاسدان و مفسدان است. اعتماد عمومی به دستگاه‌های دولتی و قضایی در گرو آن است که این دستگاه‌ها در برخورد با مجرم و متخلف قاطعیت و عدم تزلزل خود را نشان دهند».^{۳۱} ایشان در جای دیگر می‌فرمایند: «این خوب عمل نکردن، علاوه بر اینکه حاکی از فساد در خود این دستگاه است، العیاذ بالله موجب فساد در دستگاه‌های دیگر و در سطح جامعه هم خواهد بود؛ زیرا ازدهای گناه و فساد و شهوات، این‌گونه است که اگر راه خود را باز ببیند، پیشروی می‌کند و گسترش می‌یابد و حجم خود را روزافزون می‌کند. یعنی این خاصیت گناه است که اگر با آن مقابله نشد، به شکل عجیبی رشد می‌کند».^{۳۲}

۴-۲. وجود ساختارهای فسادزا و نبود شفافیت مقررات

از دیگر عوامل انحراف و ارتکاب جرایم، نبود شفافیت مقررات، قوانین و همچنین بوروکراسی و ساختارهای فسادزای حاکم بر ادارات است، مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «باید مقررات را شفاف کنند، راه‌ها را کوتاه کنند، پیچ‌وخم‌های اداری را کم کنند. اینکه اختیار یک فعالیت اقتصادی ناگهان برگردد به یک مأموری که پشت فلان میز و در فلان اداره نشسته که او بتواند بگوید آری یا نه و سرنوشت یک کار را فراهم بکند، این بزرگ‌ترین ضربه است. این مأمور در معرض خطر است؛ در معرض لغزش است. باید کاری کرد که این پیش نیاید. باید قواعد، قوانین و روش‌ها اصلاح شود و بر اساس آنچه که در اینجا هست، تغییر پیدا کند».^{۳۳} ایشان در جای دیگری می‌فرمایند: «مقررات را بایستی شفاف کرد که جای توجیه و تبدیل و تعبیر و تأویل نباشد. راه‌های تقلب بسته بشود، جلوی کسانی که اهل سوءاستفاده از ظواهر قوانین هستند، گرفته شود... و عمده هم این است که با ساختارهای فسادزا مقابله بشود؛ گاهی اوقات در بخشی از جاها حالا چه در قوه قضائیه، چه در قوه مجریه یا جاهای دیگر بعضی از

ساختارها هست که به طور طبیعی فساد ایجاد می‌کند؛ آن ساختارها باید درهم شکسته بشود. بگردید این ساختارها را پیدا کنید، آنها از بین برود».^{۳۴}

۳-۴-۴. ضعف در قانون‌گذاری

رهبر معظم انقلاب یکی دیگر از عوامل انحراف را نبود قانون می‌دانند. ایشان می‌فرمایند: «یک مسئله دیگر [این است که] ضابطین به ما مکرر شکایت می‌کنند که مثلاً ما وقتی اعتراض می‌کنیم که چرا فلان مورد را برخورد نکردید، می‌گویند ما برخورد کردیم، دادیم به قوه قضائیه، قوه قضائیه رها کرد. از قوه قضائیه می‌پرسیم چرا؟ می‌گویند قانون نداشتیم. خب اگر قانون ندارید، قانون را چه کسی باید فراهم کند؟ شما باید فراهم کنید دیگر؛ لایحه درست کنید، تنظیم کنید، بدهید به مجلس تا برایتان تصویب کند».^{۳۵}

۴-۴-۴. سلامت نداشتن دستگاه قضا

اگر دستگاه قضا در نظامی فاسد باشد، نتیجه آن سلب اعتماد عمومی و اطمینان خاطر مجرمان در ارتکاب جرایم است. رهبر معظم انقلاب زمینه‌ساز جرایم بزرگ را فساد دستگاه قضا می‌دانند: «اگر دستگاه قضایی سالم نباشد، دستگاه‌های دیگر هم به تدریج به فساد خواهند گرایید. به همین دلیل اسلام نسبت به قضا و قضاوت و قاضی و محکمه و مقدمات کار و ابزار کار قضایی، حداکثر اهتمام را ورزیده است و شاید در تعالیم اسلامی، چیزی به اندازه عدالت در قضا مورد تأکید واقع نشده باشد».^{۳۶} در جایی دیگر می‌فرمایند: «من یک وقت گفتم قانون‌دان‌های قانون شکن، خطرناک‌تر از همه‌اند؛ کسانی که قانون را خوب بلدند، پیچ و خم‌ها و دالان‌های تودرتوی قانون را خوب می‌شناسند، اما خودشان قانون شکنند؛ بدون اینکه معلوم شود کارشان قانون شکنی است. اگر خدای نکرده چنین چیزی برای ملت ما رواج پیدا کند، یک فاجعه است».^{۳۷} نداشتن انفعال در مقابل امواج رسانه‌ای مخالفان، ایجاد

اعتماد مردمی به دستگاه قضا، حاکمیت ارزش‌ها و معیارها و احکام اسلامی و توجه نکردن به موازین غیرعادلانه غربی از راهکارهای ایجاد سلامت در دستگاه قضا از دیدگاه مقام معظم رهبری است.^{۳۸}

۴-۴-۵. فساد مسئولان

برخی اندیشمندان اسلامی معتقدند مسلمانان تابع حاکمیت عصر خویش در راه، روش، اخلاق و گفتار هستند. یعقوبی در کتاب مشکاة الناس لزمانهم تحقیقی درباره‌ی سی و یک خلیفه انجام داده است و الگوپذیری مردم از آنها را اثبات می‌کند؛ مثلاً در عصر یزید شراب‌خوار و اهل لهو و لعب، غنا و آوازه‌خوانی در مکه و مدینه آشکارا شده بود؛ یا در زمان عبدالملک مروان چون علاقه‌مند به شعر و مدح خویش بود، بازار شعر رونق پیدا کرد؛ جمع‌آوری اشیای قیمتی در دوران ولید بن عبدالملک؛ کاخ و ساختمان‌سازی در عصر سلیمان عبدالملک؛ و رقابت در عبادت در زمان عمر بن عبدالعزیز به تبع از حاکمیت دوران بوده است. بر همین اساس در روایات فرموده‌اند: «الناس علی دین ملوکهم: مردم بر دین پادشاهان خود هستند». یا گفته‌اند مردم بیشتر شبیه زمامداران خویش هستند تا پدران خویش: «الناس بامرائهم منه بآبائهم» (حاجی ده‌آبادی، ۱۳۹۷ ه.ش).

حال اگر فساد در مسئولان رخنه کرده باشد و مصلحان حاکم مفسدان جائر شده باشند، احتمالاً مردم بیشتری فاسد و بزه‌کار خواهند شد. از جمله مسائل عامل انحراف و ارتکاب جرایم، فاسد بودن مسئولان است. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: «کسی که خودش آلوده به فساد باشد، قادر نخواهد بود با فساد مبارزه کند».^{۳۹} از نظر ایشان انقلاب اسلامی مظه‌ری از مظاهر انقلاب مهدی است و مسئولان انقلاب باید در حد اقشار پایین دست جامعه زندگی کنند. ایشان حیل‌گیری برای کسب رأی مردم و حتی کسب ثروت و استفاده از ثروت برای قدرت و برعکس را برای مسئولان نظام مذموم می‌شمارند.^{۴۰}

۴-۵. نبود اطمینان و اعتماد به حاکمیت

یکی از مؤلفه‌های نظریه تقید (قیود) اجتماعی، باورها و اعتقادات است. هیرشی معتقد است هرچه باور و اعتقاد اشخاص به قوانین و مقررات بیشتر باشد و هنجارهای اجتماعی، اخلاقی و عادلانه دانسته شوند، میزان پایبندی به آنها افزوده می‌شود و ارتکاب جرایم کاهش می‌یابد. اما اگر اطمینان به قوانین وجود نداشته باشد و آن را دست‌افزار سودجویی گروه‌های خاص بداند، احتمال قانون‌شکنی افزایش می‌یابد (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۷ ه.ش).

مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «هم اقتدار قوه قضاییه یک اصل است، هم معتمد بودن آن. باید به گونه‌ای عمل کرد که دل مردم گرم باشد».^{۴۱} در بیانی دیگر می‌فرمایند: «شأن قوه قضاییه این است که در هر گوشه از این کشور اگر به کسی ظلم شد، در دل او نور امیدی باشد که به دستگاه قضایی مراجعه می‌کند و احقاق حق می‌شود».^{۴۲}

۴-۶. تشویق مجرم

از نکات اصلی در نظریه تقویت ترجیحی رونالد آکرز و رابرت بورگس که جرم را تابع یادگیری اجتماعی می‌دانند، توجه به تقویت‌ها و تشویق‌هایی است که فرد از اجتماع دریافت می‌کند؛ این نظریه در واقع مکمل نظریه ساترلند است. از سوی دیگر تشویق کردن افراد جامعه به ارتکاب جرم و ایجاد رغبت برای ارتکاب جرم طبق بند الف ماده ۱۲۶ قانون مجازات اسلامی معاونت در جرم محسوب می‌شود (قانون مجازات، ۱۳۹۹).

در همین راستا مقام معظم رهبری عامل برخی جرایم را تشویق مجرمان می‌دانند و بیان می‌دارند: «جرم باید جرم محسوب شود. آن رفتار و عملی که طبق قانون و طبق قاعده و روش صحیح، تشخیص داده شده که جرم است و صاحبش مجرم است، دیگر نباید مورد تشویق و تقدیر و احسانت و آفرین چهار نفر آدم بی‌توجه قرار گیرد».^{۴۳}

۷-۴. مفاسد اقتصادی و بی‌عدالتی اقتصادی

جرم‌شناسان آمریکایی در سال ۱۹۹۴ در پژوهشی به بررسی نابرابری اقتصادی در ۸۲۹ بخش شهری ایالات متحده آمریکا پرداختند و به رابطه بین ناعدالتی اقتصادی و نرخ جرم‌پی بردند، البته باید از سایر عوامل نیز غافل نبود (بهره‌مند، ساکیانی، ۱۳۹۳ ه.ش).

بعضی از مفاسد ریشه در فسادهای دیگر دارند. مقام معظم رهبری بر مفاسد اقتصادی و فسادهای ناشی از آن تأکید می‌کنند و می‌فرمایند: «مفاسد اقتصادی، مفاسد فرهنگی را هم با خود می‌آورد، مفاسد اخلاقی را هم می‌آورد. وجود و رواج مفاسد اقتصادی یکی از بزرگ‌ترین خطره‌های این است که عناصر خوب دستگاه‌ها را متزلزل می‌کند، زیر پای آنها را سست می‌کند».^{۴۴} در تبیین این مطلب ایشان می‌فرمایند: «مفاسد اقتصادی مانع فعالیت اقتصادی سالم است، نومیدکننده عناصر مؤمنی است که می‌خواهند فعالیت اقتصادی خوب داشته باشند».^{۴۵}

ریشه بسیاری از جرایم و انحراف‌ها، نداشتن اعتقاد و التزام به عدالت است؛ همچنین نبود فرهنگ عدالت، سبب انحراف است. در این باره مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «یک نفر ثروت نامشروع و حرامی را از یک راه غیرعادلانه به دست آورده در ذهن او اصل عدالت اصلاً نقشی ندارد و اهمیتی به مسئله عدالت نمی‌دهد که اینجا عدالتی پایمال شده، بی‌عدالتی به وجود آمده و تخلف از قانون شده و این درآمد و دستاورد ناشی از آن است».^{۴۶} از نظر ایشان وبای ساری در نظام، جرایم اقتصادی است، مقام معظم رهبری معتقدند نفوذ نکردن مفسدان در دستگاه از نکات قابل توجه و مهم است و پیشگیری از این جرایم از نظر ایشان، وظیفه قوه قضائیه با همکاری نهادهای اطلاعاتی است.^{۴۷}

۸-۴. بیکاری و فقر

پژوهش‌های جرم‌شناسان نشان می‌دهد با کاهش نرخ بیکاری، نرخ برخی جرایم کاهش می‌یابد. تحقیقی بین سال‌های ۱۹۹۲-۱۹۹۷ در آمریکا نشان می‌دهد کاهش ۲/۵٪ نرخ بیکاری،

حاکمی از کاهش ۳۰٪ سرقت توأم با آزار و ۱۵٪ سرقت اتومبیل و کاهش ۱۵٪ ورود غیرقانونی برای ارتکاب جرم بوده است. پس می‌توان بخشی از کاهش جرم را به کاهش بیکاری نسبت داد (بهره‌مند، ساکیانی، ۱۳۹۳).

در روایات به رابطه بین فقر و کفر توجه شده است. پیامبر (ص) فرمودند: «خداوند ا به نان (اقتصاد) ما برکت بده؛ اگر نان نباشد، ما نماز نمی‌خوانیم، روزه نمی‌گیریم و فرائض را انجام نمی‌دهیم» (کلینی، ۱۴۰۷). رهبر انقلاب نیز می‌فرمایند: «مسئله معیشت قطعاً در اولویت اول است. معیشت که نبود، دین هم نیست، اخلاق هم نیست، حفظ عصمت و عفت هم نیست، امید هم نیست».^{۴۸} مقام معظم رهبری از فقر و بیکاری با عنوان ابزار دشمن برای دشمنی و ایجاد فساد یاد می‌کنند و می‌فرمایند: «دشمن این نظام، بُرنده‌ترین حربه‌ای که در اختیار خواهد داشت، فقر و گرفتاری اقتصادی مردم است».^{۴۹} ایجاد امید در دل مردم، برنامه‌ریزی و نشست‌های تخصصی برای ایجاد اشتغال و مبارزه با فقر از راهکارهای حل این عامل انحراف‌آفرین از دیدگاه رهبری است.^{۵۰}

۹-۴. تبعیض و فاصله طبقاتی ناشی از رانت

نظریه‌پردازان فشار اجتماعی معتقدند مردم از طریق مقایسه بین خود و امکانات طبقه بالاتر، احساس محرومیت نسبی می‌کنند و اعمال غیرقانونی برای رسیدن به سطوح بالاتر را مرتکب می‌شوند. البته محرومیت نسبی محدود به طبقات پایین نیست و افراد ثروتمند هم ممکن است زمانی که در رسیدن به اهداف و آرزوهای خود ناکام می‌مانند، به ویژه زمانی که دستاوردهای خودشان را با دستاوردهای موفقیت‌آمیز قشر بالاتر از خود مقایسه می‌کنند، احساس محرومیت و ناکامی کنند و احتمال دارد از وسایل غیرقانونی برای دستیابی به هدف‌های مورد نظر خود استفاده کنند (بیات و همکاران، ۱۳۸۷ ه.ش).

مقام معظم رهبری هرگونه رانت و تجمع قدرت ناشی از آن را که سبب تبعیض و اختلاف طبقاتی و در نتیجه فسادهای مرتب بر آن می‌شود، مذموم برمی‌شمرد و می‌فرماید: «استفاده از قدرت برای به دست آوردن پول، یکی از بزرگ‌ترین جرایم است».^{۵۱} ایشان در بیان دیگری

درباره مراکز قدرت و مسئولان آن تأکید می‌کنند: «در نظام اسلامی، مراکز قدرت و کسانی که دستگاه‌های مختلف و مدیریت‌ها و امضاها را در اختیار دارند، باید به جمع ثروت شخصی برای خود به عنوان یک گناه نگاه کنند. اگر این‌طور شد، آن‌گاه دست‌ها و دامن‌ها پاک خواهد ماند؛ و الا اگر مسئولی که فلان تجارت خارجی و فلان مناقصه بزرگ در اختیار اوست؛ فلان پروژه مهم و پُرخرج زیر امضای اوست و فلان صندوق پول زیر کلید اوست، به خودش اجازه دهد برای منافع شخصی و جمع‌آوری ثروت برای خود یا نزدیکانش، از این امکان - که متعلق به کشور و مردم است - استفاده کند، همان چیزی اتفاق خواهد افتاد که در کشورهای دچار سیستم‌های ظالمانه در گذشته و امروز در دنیا اتفاق افتاده است».^{۵۲}

نتیجه

در این نوشتار به بررسی اندیشه‌های جرم‌شناختی مقام معظم رهبری پرداخته شد. یافته‌های پژوهش با بررسی بیانات ایشان در سخنرانی‌های مکتوب موجود در سایت معظم‌له در دو حیطه فردی و اجتماعی ارائه شدنی است. در بعد فردی شامل عواملی مانند: کسب و لقمه حرام، شهوت و دنیاطلبی، سوءاستفاده از ثروت و قدرت، عدم یا ضعف خودکنترلی، از خدا بیگانگی، لغزش تدریجی و گام‌به‌گام، عدم تخلق به عدالت، احساسی و شعاری بودن و عدم عمق معرفت دینی، لجاجت، عجب و غرور. از سوی دیگر در بعد اجتماعی نیز عواملی مانند بزرگ شمردن جرایم کوچک و کوچک شمردن جرایم بزرگ، غفلت از خانواده، اختلاط زن و مرد در اجتماع و محیط کار، انحراف فرهنگی که خود مجموعه از علل مانند عدم شناخت تغییرات فرهنگی، عدم مهندسی صحیح فرهنگی، عدم پیوست فرهنگی، تجمل‌گرایی و مدگرایی در زنان و جامعه و عامل حکمرانی نادرست که خود به تسامح در اجرای عدالت در برخورد با مفسدان و مجرمان، بی‌عدالتی اقتصادی، مفاسد اقتصادی، بیکاری و فقر، تبعیض و فاصله طبقاتی ناشی از رانت، عامل مهم رسانه‌ها (مطبوعات، صداوسیما، ماهواره‌ها و فضای مجازی) تشویق جرم و مجرم، یافته‌های پژوهش حاضر است.

پیشنهادهای

بر اساس این محدودیت، لازمه پی بردن به دیگر ریشه‌ها و عوامل پیشنهاد می‌شود که سخنرانی‌های رهبر معظم انقلاب دقیق‌تر حتی قبل از دوران رهبری و انقلاب بررسی شود و دیگر عوامل و ریشه‌های جرم و انحراف از دیدگاه ایشان مشخص و در قالب کتاب یا رساله تدوین گردد.

پی‌نوشت‌ها

۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۹، ۷ تیر). بیانات در دیدار با خانواده‌های شهدای هفتم تیر و مسئولان قوه قضاییه: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3015>
۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۸، ۵ تیر). بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضاییه: <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=42925&nt=2&year=1398&tid=1586>.
۳. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۰، ۱۹ دی). بیانات در دیدار مردم قم: <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=3101&nt=2&year=1380&tid=1392>.
۴. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۲، ۱۵ مرداد). بیانات در دیدار کارگزاران نظام: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3186>
۵. همان.
۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۵، ۳۰ بهمن). بیانات در دیدار مسئولان اقتصادی و دست‌اندرکاران اجرای اصل ۴۴ قانون:
- <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=3377&nt=2&year=1385&tid=1690>
۷. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۴، ۲۸ مرداد). بیانات در خطبه‌های نماز جمعه: <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=3302&nt=2&year=1384&tid=1216>.
۸. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۹، ۱۹ تیر). بیانات در دیدار کارگزاران نظام: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3016>.

۹. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۸، ۲۰ شهریور). خطبه‌های نماز جمعه تهران:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8033>.

۱۰. همان.

۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۴، ۱۷ مهر). بیانات در دیدار اعضای هیئت دولت:

<https://farsi.khamenei.ir/newspart-print?id=3313&nt=2&year=1384&tid=1696>.

۱۲. همان.

۱۳. همان.

۱۴. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۳، ۱۳ مهر). بیانات در دیدار وزیر و مدیران وزارت اطلاعات:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=1200>.

۱۵. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۰، ۱۴ دی). بیانات در سومین نشست اندیشه‌های راهبردی:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18453>.

۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲، ۱۹ آذر). بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی:

<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=24721&nt=2&year=1392&tid=1273>.

۱۷. همان.

۱۸. همان.

۱۹. همان.

۲۰. همان.

۲۱. همان.

۲۲. همان.

۲۳. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۷، ۵ تیر). بیانات در دیدار مسئولان قضایی کشور:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3487>

۲۴. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۳، ۱ فروردین). بیانات در حرم مطهر رضوی:

<https://farsi.khamenei.ir/newspart-print?id=25993&nt=2&year=1393&tid=2680>.

۲۵. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۷، ۱۵ اردیبهشت). بیانات در دیدار مردم و عشایر شهرستان

نورآباد ممسنی: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3433>.

۲۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۰، ۲۲ آبان). بیانات در دیدار جمعی از پرستاران:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2511>.

۲۷. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۸، ۴ دی). بیانات در دیدار کارگزاران نظام.

۲۸. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۰، ۲۲ آبان). بیانات در دیدار جمعی از پرستاران:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2511>.

۲۹. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲، ۱۹ آذر). بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی:

<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=24721&nt=2&year=1392&tid=1273>.

۳۰. همان.

۳۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۰، ۱۰ اردیبهشت). فرمان هشت ماده‌ای به سران قوا درباره مبارزه با

مفاسد اقتصادی:

<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=3062>

۳۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۴، ۷ تیر). بیانات در دیدار مسئولان قوه قضاییه:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2758>

۳۳. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۵، ۳۰ بهمن). بیانات در دیدار مسئولان اقتصادی و

دست‌اندرکاران اجرای اصل ۴۴ قانون:

<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=3377&nt=2&year=1385&tid=1690>

۳۴. همان.

۳۵. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۴۰۱، ۷ تیر). بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضاییه:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=50545>

۳۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۶۸، ۷ تیر). بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای هفتم تیر:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2117>.

۳۷. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۱، ۳۰ مهر). بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت

عید نیمه شعبان: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3149>.

۳۸. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۶۸، ۷ تیر). بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای هفتم تیر:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2117>.

۳۹. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۱، ۳۰ مهر). بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت

عید نیمه شعبان: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3149>.

۴۰. همان.

۴۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۲، ۷ تیر). بیانات در دیدار مسئولان قوه قضاییه:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3183>.

۴۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۰، ۱۱ مرداد). بیانات در مراسم تنفیذ ریاست جمهوری:

<https://farsi.khamenei.ir/newspart-print?id=3076&nt=2&year=1380&tid=2243>.

۴۳. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۹، ۱۱ آبان). در دیدار پاسداران، جانبازان، دانشجویان و

دانش آموزان: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3033>.

۴۴. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۷، ۵ تیر). بیانات در دیدار مسئولان قضایی کشور:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3487>.

۴۵. همان.

۴۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۱، ۱۵ خرداد). بیانات در دیدار مسئولان سازمان صداوسیما:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=7227>.

۴۷. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۷، ۵ تیر). بیانات در دیدار مسئولان قضایی کشور:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3487>.

۴۸. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۹، ۲۹ خرداد). بیانات در دیدار با نمایندگان دوره ششم مجلس

شورای اسلامی: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3013>.

۴۹. همان.

۵۰. همان.

۵۱. خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۱، ۳۰ مهر). بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت عید

نیمه شعبان: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3149>

۵۲. همان.

کتاب‌نامه

۱. قرآن کریم

۲. نهج البلاغه

۳. اکبر پورطاحونچی شاندیز، علی. (۱۳۹۳ ه.ش). بررسی فقهی حقوقی جرائم رسانه‌ای [رساله کارشناسی ارشد]. قم: جامعه المصطفی.

۴. آدابی، حمیدرضا. (۱۳۹۳ ه.ش). جامعه‌شناسی جنایی. تهران: مجد.

۵. بای، حسینعلی. (۱۳۹۳ ه.ش). جرم‌شناسی و سیاست جنایی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

۶. ساکیانی بهره‌مند، حمیده؛ و زهرا ویراستاران. (۱۳۹۳ ه.ش). اقتصاد جرم. تهران: دادگستر.

۷. حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی. (۱۳۹۷ ه.ش). جامعه‌شناسی جنایی. قم: المصطفی.

۸. بیات؛ و همکاران. (۱۳۸۷ ه.ش). پیشگیری از جرم باتکیه بر رویکرد اجتماع‌محور. تهران: نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران.

۹. خسروی حسینی، سید غلام‌رضا. (۱۳۸۸ ه.ش). ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن. ج ۳. تهران: مرتضوی.

۱۰. ذوالقدر، محمدباقر؛ و عباس علوی‌نژاد. (۱۳۹۶ ه.ش). «پیشگیری از جرم از منظر ولایت فقیه». فصلنامه علمی. پژوهشی مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی. س اول. ش ۳. مطالعات مدیریت راهبردی دفاع

ملی شماره ۳. دوره ۱.

۱۱. شریف‌الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ ه). نهج البلاغه. محقق/مصحح: صبحی صالح. ج ۱. قم: هجرت.

۱۲. صلاحی، جاوید. (۱۳۹۳ ه.ش). کلیات جرم‌شناسی و تئوری‌های جدید. تهران: مجد.

۱۳. عمید، حسن. (۱۳۸۹ ه.ش). فرهنگ فارسی عمید. تهران: اشجع.

۱۴. قانون مجازات اسلامی. (۱۳۹۹ ه.ش). تهران: دیدار.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ه.ش). اصول کافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۶. کی‌نیا، مهدی. (۱۳۸۲ ه.ش). مبانی جرم‌شناسی. ج ۲. تهران: دانشگاه تهران.
۱۷. کی‌نیا، مهدی. (۱۳۷۳ ه.ش). جرم‌شناسی نظری. ویراستار علمی. مجد.
۱۸. میرخلیلی، سید محمود. (۱۳۹۴ ه.ش). حقوق کیفری عمومی. قم: المصطفی.
۱۹. نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۹۰ ه.ش). دانشنامه جرم‌شناسی. تهران: گنج دانش.
۲۰. نوربها، رضا. (۱۳۷۷ ه.ش). زمینه جرم‌شناسی. تهران: گنج دانش.

